

УДК 81'28

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.19>

Тетяна Ястремська, д-р філол. наук, старш. наук. співроб.

ORCID: 0000-0001-9619-7730

e-mail: tetyana.yastremska@gmail.com

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, Україна

ДІАЛЕКТНА КАРТИНА СВІТУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІРИ І СТУПЕНЯ

Запропоновано аналіз фрагмента діалектної картини світу, який репрезентує опозиція концептів ВЕРХ / НИЗ. Застосовано ономаціологічну модель опису – від значення до слова. Досліджено лексико-семантичні особливості одного із семантичних субполів – назв міри та ступня, що входить до семантичного поля "Абстрактні категорії". На підставі аналізу діалектних матеріалів представлено структурно-семантичні одиниці, що формують номінативне поле концептів ВЕРХ / НИЗ – базові слова верх, гора ("верх"), низ, діл, під ("низ") і їхні деривати. Системно представлено об'єкт вивчення на наддіалектному рівні, з'ясовано особливості репрезентації різних наріч української мови, виявлено просторове варіювання. Запропоновано використання "надпросторової" ("наддіалектної") інваріантної моделі, а також "надчасової", щоби відтворити типологію семантичних і структурних змін. Акцентовано на важливості дослідження діалектного матеріалу, оскільки саме вивчення говорів допомагає відновити фрагменти мовної картини світу, не вербалізовані в літературній мові чи в давніх писемних пам'ятках. Представники різних етногруп упродовж років і десятиліть моделюють "власні" картини світу, які відображають їхні шляхи пізнання, відтворюють особливості довкілля, побут, звичаї засобами рідної говірки. Лексико-семантичне моделювання важливе не лише для аналізу дериваційних і семантичних процесів, а й для представлення когнітивного простору, результатом якого є моделювання діалектної картини світу. Актуалізовано проблему синкретизму частин мови на основі прислівників і прийменниково-іменникових конструкцій (на зразок (з)верхом, (без)верх, (з)горою, (з)гори), що засвідчує складність процесу адвербіалізації. Системно подано лексику різних частин мови, засвідчено фонетичні та граматичні діалектні особливості, окреслено моделі структурно-семантичних відношень. Для систематизації й унаочнення семантичного матеріалу застосовано графічне відтворення за допомогою рисунка й таблиці (моделювання синопсису).

Ключові слова: діалекти української мови, діалектна картина світу, концепт, ВЕРХ / НИЗ, семантика, семантичне поле, моделювання.

Вступ. Кількість і міра як домінуючі категорії буття тісно пов'язані між собою й доповнюють одна одну: кількість виражає загальні ознаки об'єкта, характеризує його обсяг, розмір, рівень, інтенсивність, визначаючи основні параметри, натомість міра та ступінь відображають кількісні межі існування об'єкта.

Основна мета дослідження – змоделювати частину лексико-семантичного простору мови – семантичну групу (СГ) назв міри та ступня, що є компонентом семантичного поля (СП) "Абстрактні категорії", виокремленого в межах бінарної опозиції концептів *верх / низ*. Як слушно відзначив Л. Полюга, аналіз семантики абстрактних слів "має особливе значення, бо він розкриває прямий зв'язок між мовою, мисленням і культурою та відбиває стан інтелектуальної діяльності предків українського народу" [4, с. 103].

У статті зосереджено увагу на лексико-семантичних виявах концептів *верх / низ*, що, номінуючи міру і ступінь, демонструють особливості світосприйняття діалектоносців різних наріч української мови.

Дослідження проведено на діалектному матеріалі, проаналізовано мовлення носіїв говірок української мови, що дало підстави сформувати фрагмент діалектної картини світу, задокументувати "мовне освоєння рідних місць, що перетворює конкретний екзистенційний простір у духовну батьківщину" [7, р. 7; див. також: 1, с. 30, 2, с. 156; 3, с. 21–23; 5, с. 21–31; 6, р. 89 та ін.]. Джерелами дослідження також є історичні праці, використані для реконструкції історії виникнення словотвірних і семантичних особливостей: наявні й доступні пам'ятки з різних періодів історії, історичні словники картотеки), а також загальноомовні словники Є. Желехівського, С. Недільського, П. Білецького-Носенка, Д. Яворницького, Б. Грінченка та ін.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є різні аспекти моделювання, зокрема: семантичної структури слова, концептів і фрагмента картини світу. Використано описовий метод, порівняльно-історичний, методи семантичного аналізу й ін. Дослідження проведено на наддіалектному рівні, що виявляє

багато переваг для репрезентації цілісної діалектної картини світу з метою системно представити мовне явище – його історичну та ареальну диференціацію. Запропоновано авторську концепцію моделювання українського діалектного континууму – від абстрактної моделі до реальної репрезентації – на прикладі аналізу номінативного та семантичного полів концептів.

Результати дослідження. Діалектну картину світу формують уявлення діалектоносців про матеріальний і духовний світи, відображені в мові. Діалектне мовлення як симбіоз мови й культури розкриває інші – невідомі літературній мові – аспекти людського світобачення і світосприйняття. Картину світу формують концепти – узагальнені поняття, одиниці мисленнєвої діяльності людини, які зберігають й акумулюють, постійно оновлюють і модифікують інформацію про все, що її оточує, відтворюючи у свідомості різні уривки життя, вербалізовані засобами мови. Саме за допомогою концептів мовна особистість (носії говірки) може передати особливості своїх знань про світ – свого світобачення.

Відповідно до авторської ідеї моделювання номінативного та семантичного полів концепту [5, с. 78–81] моделювання концепту передбачає аналіз усіх можливих дериватів у межах словотвірних гнізд із вершинами *верх, гора* (що репрезентують "верх") і *низ, діл, під* ("низ"), що охоплюють лексичні одиниці різних частин мови. Одним із етапів аналізу концепту є моделювання синопсису – узагальненої семантичної структури концепту, укладеного на підставі семантичного аналізу дериватів (табл. 1). Синопсис демонструє семантику субстантивну (нумеровані базові значення), ад'єктивну (adj), вербіальну (v) та адвербіальну (adv), що демонструє семантичну систему концептів.

Обов'язковою для цієї семантичної "ситуації" є межа, а основне значення СГ – **'верхній край (край); вінця'** (1). Аналізовані лексичні одиниці фіксують досягнення межі внаслідок наповнення об'єкта і відповідно до інтенсивності вияву ознаки, формуючи дві семантичні підгрупи (СПГ):

І СПГ – 'до межі, до краю, по вінця';

II СПГ – 'поза межу, із надлишком', назви якої своєю чергою диференціюються залежно від об'єкта вимірювання: сипкі речовини, які можна насипати "гіркою", із чубком, і рідкі, які виллюються через край вмістилища (див.: рис. 1).

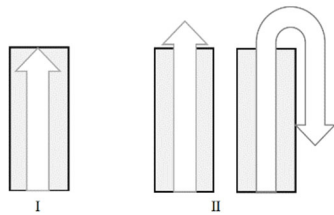

Рис. 1. Міра і ступінь вияву ознаки

I СПГ 'до межі, до краю, по вінця' охоплює назви, утворені на базі субстантивної семантики 'щось, наповнене доверху, ущерт' (1.1). У гуцульських і закарпатських говірках зафіксовано деривати: *вершадь* "щось накладене поверх країв (перев. про віз)" (КГ; значення слів подано в семантичних лапках ("), дефініції авторів

чи укладачів словників, упорядників текстів – у цитатних (""). Список використаних джерел і перелік населених пунктів і регіонів див.: [5, с. 694–709, 758–781]) (КГ); *вершетуреник* "наповнений до відказу посуд", "дуже повна посудина молока"; *Йакій вершетуреник мушу піти*; *Вершний погар* <'склянка'> (Богдан) (КСГГ; КГ).

Значно повніше представлені одиниці інших частин мови. З ад'єктивною семантикою 'наповнений доверху, ущерт' засвідчено деривати: *вершэний*, *ввершэний*, *увершэний* (Жел. 1, с. 65; 2, с. 100 ("vollkommen <наповнений ущерт'>")); *вершетуреник* (КГ); *довэршэний* (Жел. 1, с. 190 ('тс'); ГС, с. 542; СУМ 2, с. 333; СУМ₂₀, с. 784); *звэршэний* (Жел. 1, с. 287 ('тс')); *літ*. *навэршэний* (СУМ₂₀, с. 1705); пор. вираз, зафіксований у гуцульських говірках, довершений вверх: *Ни ридай, сатано-Ироди, твоє пекло будет у посліднім веремю наймудріщими людьми, панами, вїттами, тими гоноровими, шо-си величают над міру, довершене в верх!* (Голови) (Шух. 5, с. 13; ГС, с. 542), де дублювання "верху" засвідчує абсолютну повноту вираження ознаки.

Таблиця 1

Синопис СГ

"верх"	"низ"
1) 'верхній край (краї); вінця'	
1.1) 'щось, наповнене доверху, ущерт'	
adj 'наповнений доверху, ущерт'	
v 'наповнювати доверху, ущерт'	
v 'наповнюватися доверху, ущерт'	
adv 'ущерт'; по вінця'	adv 'до дна'
adv 'повністю, цілком'	
1.2) 'надлишок, надмір'	1.2) 'нестача, брак'
adj 'наповнений із надлишком'	
v 'наповнювати з надлишком'	v 'наповнювати менше, ніж належить'
v 'переливатися, пересипатися через край'	
v 'виступати понад краї, поза межі'	
v 'височіти, виділятися висотою'	
v 'замерзати збільшуючись в об'ємі'	
v 'виявлятися понад міру, перевершувати'	
adv 'із надлишком – вище за краї; із чубком'	
adv 'із надлишком – через край'	
adv 'більше, ніж достатньо; забагато'	
adv 'більше ніж; понад'	adv 'менше ніж'
adv 'назовні, поза межі'	
adv 'наперед, заздалегідь'	adv 'опісля, відтак, потім'
1.2.1) 'чубок, гірка'	
1.2.2) 'додаток, доповнення'	1.2.2) 'знижка'

Вербіальну семантику репрезентують:

- 'наповнювати доверху, ущерт' – вершетурити: *Шче дроу сиріх там клáсти, вершетурити, абї ни згорїли паскі* (Росішка) (КСГГ; КГ ("накладати до відказу", "накладати вщерт")); *вершіти*: (Астаф'єва, с. 167 ("наповнювати ... вщент"); Сабадош, с. 37 ("наповнювати вщерт")); *Ужé зач'инáї вершіти в'їдро, бо витáк ни б'уде з ч'о́го* (Криворівня) (КСГГ)

- 'наповнюватися доверху, ущерт' – вершетуритися: *Вершетуритс'а ломіул'а* <'сухе гілляччя'> *ї гатї* <'гребля, загата'>, *кобі йей ни урвáло* (Росішка) (КГ ("наповнятися вщерт")); *вивершетуриватися* (*ref* *вивершетуритися*): *Йак с'а на гатї вівершетурит л'ім, та м'ожє урвáти гат'* <'гребля'>; *Аїбо тот'о с'а так, сінку, д'уже ни вівершетур'ує плáст'а* (Росішка); *Вівершетурилос'а накраї* (Широкій Луг) (КГ ("переповнитися")).

Прислівники міри і ступеня формують чи не найбільшу групу, демонструючи семантичну трансформацію 'ущерт; по вінця' → 'повністю, цілком', наприклад:

- 'ущерт; по вінця':

верх'ом <-->: (Жел. 1, с. 64 ("ühevoll, bis zum Rand <уповні, до краю>"))

в'ершно <давати>: *Дали ми чирїшин' у'шапку'вєршно* (Сабадош, с. 37)

дов'єрхá <накладати, наповнювати>: *В такїй бідї богато єму <сатані> підпишет си и так мет мати повне пекло до верха, шо пукати будет* (Голови) (Шух. 5, с. 13); *Накладають верствами – верства моху, верства смоли так // у дириуїєні'боц, с. і к'лали оден р'ед'ни-ток / д'ругий р'ед с'попелу дроу і так до'вер'ха // потим заливали кипїет'ком* (Черепківці) (БГ_Т, с. 120, 133–134); *Тир'хáї вуз довір'хá, к'он'ї повезут* (Сабадош, с. 68); *Натр'єпав* <'багато накласти'> *сол'оми (сов'оми) до драбн'яка* <'підвода'> *до самого в'єрха* (НСанч) (Пиртей,

с. 232); пор. у пам'ятках: *Напълниша (водоносы) до върха* (XI ст.) (МСДЯ 1, с. 465); *Напълнѣте ты соудины водою а шни налили и(х) аж до върха* (XVI ст.) (КІС¹⁶⁻¹⁷); *В той пропасти огонь страшній із сѣркою страшно гучит изо дна аж до върха* (XVIII ст.) (Тимч_ІС, с. 634)

довѣрху <накладати, доливати, наповнювати>: *Верх неї <солонини> кладуть верству грінок, другу бриндзі, знов грінок, масла, кулеші, солонини і т.д., аж до върху* (Шух. 1, с. 144); *Пе'реруба <місце в столі для складання сіна> була за'поўнена до'верху |с'іном* (Нижні Гаї Т) (Шило_С, с. 197); *Яйце вибити в шклянку, решту долити водою до върху шклянки* (ЛП, с. 695); *Наповнену (не до самого върху) рибою таргу двоє других робітників беруть, односять до берегу* (Добруджа) (Вовк, с. 49); пор.: *Пекло Грѣшиковъ аж до върху оузкаго пожара* (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 3, с. 240–241)

презвѣрх <ти> – задокументоване в пам'ятці XVIII ст.: *Если добудеться <доходити> презъ върхъ скляниці вода, безъ похибы мокрый рокъ будетъ* (Тимч_ІС, с. 742); хоча, на перший погляд, форма презвѣрх, як і *черезвѣрх* вказує на надмірність, однак наведена цитата, як і літературне слововживання, підтверджують, що ці прислівники можуть виражати значення 'до краю, до межі' (СУМ²⁰, с. 281 ("дуже повний"; наповнений до краю (виділення моє. – Т. Я.) або вище країв").

• 'повністю, цілком':

звѣршено <пізнати>: *Пізнати звершено чії прикмети* (Кміт_С, с. 26); пор. *цсл. совершенно <довідуватися, знати, відкидати>: Совершенно отвергли* (XVI ст.) (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 4, с. 254); *Тою совершенно било довідати ся не возможно; О всіх річах и поведеніях совершенно відаль* (XVIII ст.) (Тимч_ІС, с. 751, 798).

У закарпатських говірках спорадично засвідчено вираз доспѣду-ві цідити (ві пити) 'до дна; нічого не залишаючи', який формує опозицію до 'по вінця': *Вун стаў до шѳра <ряд> // ѳак прийшла оче'ре'д' на н'ѳго / аш чѳши ш'ї лем мѳло х'ѳбіло / а вун в'ѳцидїу до спѳду // але ѳо'м'у не казѳли нидж ... вун знѳву в'ѳпиу до спѳду* (Баранинці) (УЗГ_Т, с. 355–356).

Одиниці ІІ СПГ об'єднує значення 'надлишок, надмір' (про кількість, міру вияву)' (1.2). Субстантивну семантику репрезентовано досить спорадично; пор.:

вѣрх (Гр. 1, с. 139 (Полт.г.)); слово часто фіксоване в пам'ятках XVI–XVIII ст.: *Вамъ тыжь дано боудеть мѣроу доброу а польноу и натопьтаноу и потрясеноу из върхомъ опловитымъ <"изобильный">* (Тимч_МС 2, с. 46); *Мас(т) бы(ти) чотыри ко(р)цы меры ... бѣ(з) вѣ(р)ху и трасѣ(н)я* (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 3, с. 241–242); *Збоже всякое и товари єдноу мѣроу без трясенія и върху ... мѣрили бѣ; Четвертями, а не мѣшками продаватъ хлѣбъ вездѣ не потрусивая безъ върха, но по греблю <"дерев'яний брус, щоб зрівняти насипане щерть з вінцем начиння"> вѣ щеркѣ <"ущерть">* (Тимч_ІС, с. 220, 362);

горá (Пискунов, с. 55).

Із цим значенням засвідчено дериват *повѣрхниця* в романі Петра Шекерика-Доникова "Дідо Іванчик": *Депутат нарубив пів бербениці бриндзи на него. Тай нарубив ше й поверхницю: міртук, четвертину й колач* (Шек_ДИ, с. 342);

У цьому ж творі виявлено фразему *на низькѣ сісти* 'бідувати', що дає підстави для виокремлення семантичної опозиції 'надмір' / 'нестача': *Тай ни то Юриштан, але й сам пан Гердлічка на низке сів. На старість Гердлічка гірко бідовав. З голоду пух* (Шек_ДИ, с. 154).

Деривати слова *вѣрх* репрезентують ад'єктивну семантику 'наповнений із надлишком; переповнений, надмірний':

вѣрховий (мірка): *У иншій четверти ячменю, то буде щѣртових <"насипаний рівно до країв"> мірок дев'ять, а вѣрхових вісім* (Полт.г.) (Гр. 4, с. 525)

вѣрхуватий (мірка, миска, горщик, банка, ложка тощо): (Жел. 1, с. 64 (= з вѣрхом "Schüttmass <із надлишком>"); Лєсюк, с. 92; Неґрич, с. 35); *Дав му вѣрховату міру – "відплатив за якесь зло таким же або ще більшим злом"* (Нагуєвичі) (Франко_П 12, с. 517; Он. 1, с. 92 ("повний, з вѣрхом (про міру)")); *Оперед гѳзд клали на столи шонайкрашші їдла: товсті студійці та вѣрховаті миски голубців* (Шек_ДИ, с. 231); *Набрáла вѣрховату мѣску мукѳу* (Довгопілля) (КСГГ; ГС, с. 110; ГГ, с. 35 (вѣрховатий "повний, з вѣрхом")); *Мѣска вѣрховата* (Бабин) (КСГГ); *Вѣрховате ведрó* (Хашів) (Он. 1, с. 92); *Вѣрховате горн'ѣ соли; Вѣрховатий гáрнец'* (Кобло) (Кміт_С, с. 25 ("вживають при мірах"); Он. 1, с. 92); *Скопѳц' вѣрховатый* (Он. 2, с. 225 ("дійниця")); *Мо'ѳа мѳла ... на'ч'ѣс набрала вѣр'ховату банечку на дві 'л'ітр'і* (Астаф'єва, с. 168); *Зварѳли пирогиу з брѳндзоу / дві вѣр'ховаті мѳс'ці / ѳс'о пишлѳ; Мукѳу набрáла вѣр'ховату мѳску; Дайѳц:ѣ вѣр'ховату лішку цѳкру* (Голянч, с. 138 ("переповнений, такий, що виступає за верхній край посудини"))

вѣршний (посудина, горня, цебер, миска тощо): (Жел. 1, с. 65 ("nicht voll <неповний>"); Жеґуц, с. 29; Піпаш, с. 22 ("переповнений (про посуду)")); *Ведро вѣршне – то з чѳбком* (Зелена Н) (КСГГ; ГГ, с. 35; ГС, с. 110); *Вѣршне гѳршитѳ дѳла_м і гѳсу* (Рахів) (КСГГ); *Вѣршна миска – то така з горѳв, вѣе забогато. І про лѳжку так кажут. Кѳлько дати соли? Вѣршну лѳжку. І вѣршний банек кажут. Як то нести, як то вѣршний банек? Вѣршне ведро. Ти нашо набрав розчину вѣршне ведро? Ти зара будеш нести, буде сі сипати. То є любя посуда і так, нѳби забогато набрав* (СБ, с. 54 ("наповнений із вѣрхом, із надлишком")); *Аѳбо нѣ клад'їт вѣршну скл'анку сѳле, бо вѳт:ѳк ме с'а росипѳти, ѳак мѳте брѳти; Наклѳду вѣршний цебѣр рѳпи та онтудѳ, там мѳйте* (Росішка); *Такий ми нап'áла погáр дн' вѣршний* (Великі Лучки); *Из вѣршн'ого горшка сип* (Мала Копаня); *Из'їу им вѣршний тãнж'ур <"тарілка"> рѳпи* (Стеблівка) (КГ ("повний, з вѣршом")); *Вѣршне ко'рѳито пиш'ниці* (Сабадош, с. 37); *Я сама дивлюсі, отаво мисочка, вѣршну я даю. Ну то шо, то є мало? Вѣршну мисочку (а він ше хоче) я даю. Та Оля сі здивувала, я кажу: "Мѳй Микола за цілий день би ту миску з'ѳв, вѣршну. А він з'їст рано, в обід і ввѣчѳр". Отакѳво повні три мискі!* (СБ²); пор.: *Фоси <"канава, рів"> були повні, аж вѣршні граду* (Зелена Н) (КСГГ); *Вѣршні шуфляді бѳли грѳшей, ну тай діти бѳдували, га?* (СБ²)

вѳвѣршений (миска, відро): *На столі бѳла вѳвѣршена мѳска мукѳу* (Росішка) (КСГГ; КГ ("наповнений ущѣрть")); *Цѣ так'ѣ вѳ'вѣршене вѳдрó барабѳл'ї, шо ни гѳден дѳбре вѳ'їѳти* (Криворівня) (КСГГ; ГГ, с. 36); *На столі стѳйала мѳска, вѳвѣршена ѳáбликами, ѳак копѳц'а* (б.л.) (КГ; пор.: СУМ 1, с. 363; СУМ²⁰, с. 299)

вѳвѣршетурений (міра): *Унá хот'їла фѣрд'їп' <"міра сипких речовин"> рѳпи пѳвний, вѳвѣршетурений* (Росішка) (КСГГ; КГ ("наповнений ущѣрть"))

перевѣршений (–): (Пиртей, с. 279)

повѣршний (–): (Жел. 2, с. 667 ("mit Stockwerken <–>"))

черезвѣршний (–): (Жел. 2, с. 1066 ("über das volle Mass <переповнений>"))

Значну семантичну активність виявляють дієслова, зафіксовані зі значеннями:

• **'наповнювати, накладати понад міру, із надлишком':**

вершіти: (Астаф'єва, с. 167 ("наповнювати ... з верхом")); *Ні^у вер^шиш^е від^{ро}, бо ўно^у буде за^{по}уне, тиї, йї^к ља^у буду^у нестиї, љеблука мут си^у рос:у^упатиї* (Астаф'єва, с. 167); *Ни мўсиш так вершіти в'ідрѡ, бо витак ни меш бізўати здоїмїти* (Криворівня) (КСГГ); пор.: (Гр. 1, с. 141 (б.л., "насыпать чего либо въ сосудъ выше краевъ"))

вивершетурювати (*perf* вивершетурити): *Ни вивершетурій так вїшалку* (Росішка) (КСГГ; КГ ("робити немудрий вершок", "вивершувати (грубо)")); *Так љес погано вивершетурила пласт, шо зараз с'а звєрне* (Росішка) (КГ ("накласти вщєрть"))

вивершувати (*perf* вивершити): (Гр. 1, с. 148–149 (б.л., "насыпать, насыпать выше краевъ"))

звершувати, звершати (*perf* звершити): *Насипав мірку жита та ще љ звершив* (б.л.) (Гр. 2, с. 129 ("насыпать верхъ"))

навершувати, завершати (*perf* завершити): (Жел. 1, с. 466 ("voll, in eine Spitze auflegen, aufschichten, anfüllen <наповнити, покласти зверху>")); *Так завершив пласт, шчо зарас с'а звєрне; Навершилас' ми љтул'ко љїдї, шчо не^у пуїїм* (Сабадош, с. 180 ("наповнити вщєрть"))

перевершувати, перевершати (*perf* перевершити): (Жел. 2, с. 611 ("übermassig etw. aufsetzen, über das Mass hin thun, übertreiben <переборщити, перевищити міру, перебільшити>")); *Лучше міру перевершити, як недовершити* – "говорять купцєви, який усе має охоту дати менше а не більше, як мїняє" (за М. Гнідковським) (Франко_П 22, с. 398)

• **'переливатися, пересипатися через край'**

вивершувати (*perf* вивершити): *Вивершила вода повер валѡвїв, ... пішла повєр'ху, вїл'л'алас'а* (Росішка) (КГ ("перейти за край"))

вивершуватися (*perf* вивершитися): *Вивершити ся почєрез верх* (Жел. 1, с. 70 ("überlaufen (водá) <перелитися через край (про воду)>"))

перевершувати, перевершати (*perf* перевершити): (Пиртей, с. 279; пор.: СУМ 6, с. 138)

• **'виступати понад краї, поза межі'**

горувати (*perf* вигорувати): *Положі мєньшїї снѡпѡ вѡ тѡї верствѡ, бо тамѡ вїгоровало* (Гол., с. 438, 398 ("возвыситься, поднєсься")); *Вїдстають по обох боках сїрака два куснї сукна вшитї до купи, і над сукном піднесєні в гору. Так вшитї два куснї сукна горуєть на сїраці* (Зубр_Н, с. 74); *Горує* "<виступати> понад верх (горшок масла)" (Кміт_С, с. 49); *Мїшк'їу гуруїут вер васагá <'вїз'>* (Малий Рожин) (КСГГ); *У цєї царок бїрше нї сї^п барабул', бо тут уже ї так горуїа* (Астаф'єва, с. 380 ("виступати гіркою (над чимось)")); *Ти шос тоти двї дошкї зле прибїв, вни горуєт. Мусиш їх троха зістругати, бо будєш ходити тай сї шпотати* (СБ, с. 133 ("надмірно виступати вгору"))

• **'височіти, видїлятися висотою'**

горувати: (Жел. 1, с. 155 ("sich nach oben heben, wölben <виступати вгору>")); (Он. 1, с. 187 ("височіти")); *Горонька горує, дывчатко банує, / Горонька не горуї, дзєвчатко (дывчатко) не бануї* (Воля Нижня); *Горо моя горо, хто ня на ню волат? / Волат ня милєнькїй, Боже мїї любєнькїй. / Горичка горує, мїї милїй банує, / Ты горо не горуї, мїї милїй не бануї* (Чорна) (Верхр_Л, с. 302, 367)

• **'замерзати збільшуючись в об'ємі'**

вивєршувати (*perf* вивєршити): *Вивєршит вода в валѡвах (замерзнє)* (Росішка) (КГ)

• **'виявлятися понад міру, перевершувати'**

перевєршувати, перевершати (*perf* перевершити): *Результат перевершив мої сподївання* (ЛЛ, с. 332; пор.: СУМ 6, с. 138)

перевєршуватися (*perf* перевершитися) – у фразеологічній одиниці (ФО) *перевєршиўси 'розумом 'про розумного чоловіка'* (Черешєнька) (Колєснїк_Д, с. 92)

У вербїальній семантиці "низу" виявлено дериват "верху" недовершити – із префіксом *недо-*, що є продуктивним для творєння слів із значєнням здїйснєної неповною мірою дїї – зі значєнням **'наповнювати, наливати менше, нїж належить'**: *Лучше міру перевершити, як недовершити* (Франко_П 22, с. 398). Із цим значєнням також занотовано дієслово понижати (*perf* понїжити): *Того вечєра љ мене в дїда ни понижєли з горївков. Мали у завєлицї. Чєстували нев мене разом из гостями* (Шек_ДИ, с. 68). Конструкція, утворєна за моделлю "понижати + Abl", демонструє унікальність гуцульського мовлєння.

Особливїстю цїєї СГ є значна адвербїальна репрезєнтація: засвідчено не лише вузько діалектні форми, давні українські утворєння, а і їхню семантичну розмаїтїсть. У цѡму контексті особливо актуально є проблема розмежування прийменниково-їменинєвих конструкцій і прислївнїків, семантика яких є адвербїальною. Водночас неусталєність написання деяких прислївнїків разом, окремо і навїтє через дєфіс, що виразно засвідчуєть діалектні джерєла, значною мірою ускладнює аналіз і водночас підтверджує думку науковцїв про тривалїсть і незавершенїсть процесу адвербїалїзації, про наявнїсть перехїдних одиниць, які умовно можна зарахувати до прислївнїків, унїфікувавши їхнє написання (разом). І хоча вирази без *верх*, *над верх*, *понад верх*, *через верх*, *почєрез верх* складно назвати прислївнїками, зафіксованї значєння виявляють їх прислївнїкову "сутнїсть", що намагалися передати через написання укладачі словнїків та атласїв, наприклад: *черезвєр'х* (Грицак_В, с. 188–189), *нат'верх* (Надсїяннє_АО, к. 149).

Зі значєнням **'із надлишком, вище за краї; із чубком'** зафіксовано низку прислївнїків, які доповнюють дієслова *накладати, наповнювати, набирати, насипати* та ін.:

безверх <–>: (Надсїяннє_АО, к. 149 (*бєс вєрх* (*бис верх*) "з верхом, з чубком"))

верхувато <накладати, наповнювати>: (Гол., с. 395 (*верхѡвато*); ГГ, с. 35 ("дуже повно")); *Як натолочить сира верховато, то ватаг зрізує ножом, бо має сир так бути в гєлїтїяти, як би в нїм вода стояла* (Мшанєць) (Зубр_В, с. 20); *На столї стоїт мїска верховато напѡўнена миска љєблук* (Снїдавка) (КСГГ); *Ў відрѡ натї'снїу <'ри'су> верхѡвато* (Астаф'єва, с. 167); *Набїла тоб'ї брїндзи / к'їл'ко моглá / љ гáрч'їку верхѡвато / анє дивїсе* (Голянич, с. 138)

зверхѡм_<набирати, насипати>: (Жел. 1, с. 64 (під словом *верх* "Schüttmass <із надлишком>"), 287 ("*зєрхом über die Massen, übermässig <понад міру, надмірно>*"); Надсїяннє_АО, к. 149 ("з верхом, з чубком")); *Набєраї в ідрѡ љєблук з вер'хом* (Астаф'єва, с. 167); *На Семєна чорт мїрає горобцїв мїркою... з верхом насиплє мїрку. То що в мїрці, те љому љде, а що зчєркнє, те зостаєтьсє на росплїд* (за М. Драгомановим); *Та не штрихїуї <'вирївнювати з краями посудини> бо так, а насип хоч трошки з верхом* (б.л.) (Гр. 4, с. 73, 515); *А що мїрка будє у вас з верхом, чи під греблѡ* (Новом.п.) (Яв.,

с. 72, 160); У кого горшки та неповні, а в нас из верхом; в кого женихи шолудиві, а в нас из плішом (Кролев.) (Номис, с. 273; пор.: СУМ 1, с. 334; СУМ₂₀, с. 281 (з вёрхом "з надлишком, вище країв якоїсь тари"); у пам'ятці XVI ст.: *И в тую колясу з вёрхом наклавши и кони вышь менованые запрягыши, до отца владыки Луцького а пана своего одослалъ* (КІС¹⁶⁻¹⁷)

згорю <накладати>: *Накласти з горою* (ФСГД, с. 146 ("накласти в посудину, щоб ще й вивишувалося")) надвёрх <->: (Надсяння_АО, к. 149 (*нат'верх* "з верхом, з чубком"))

понадвёрх <->: (Надсяння_АО, к. 149 (*понат верх* (*понат* (*пунат*) вёрх) 'тс'))

черезвёрх <бути>: (Надсяння_АО, к. 149 (*чере'с вёрх* 'тс'))

Семантику 'із надлишком, через край' репрезентують:

звёрху <збігати>: *Ой б'да тому тай жон'атому, Як' тому горшк'ови тай щерб'атому. Збсп'оду кип'уть, звёрху зб'гає, Куд'а ся об'єрне, щаст'я не має* (Гол., с. 486)

повёрхи <іти>: *Пішл'а повёр'хи, віл'п'алас'а* (б.л.) (КГ) презвёрх <переливатися, виходити>: *Він зачєрає мірткумо молоко з відра, тай досипав мірткум полоднику так рівно з кр'сами, шо молоко з мірткука аж презвєрх переливалоси* (Шек_ДИ, с. 342); пор.: *Д'ша наповнившись злости пре(з) вєрхъ выб'іається <'виходити'>, и ивоцы выдаєть* (КІС¹⁶⁻¹⁷)

презвёрхи <іти>: *Не л'ій вєце, бо йуж іде през вєрхи* (Турчин, с. 40 ("через край, через вінця"))

черезвєрх <переливатися, текти>: *Перелива'ти си чєрез вєрхъ* (Астаф'єва, с. 167); *Вода так через вєрх ллється* (за І. Рудченком) (Гр. 1, с. 139); *Вилий воду з вушака <'діжка з вухами'>, бо вєе через вєрх тєчє* (Броварки) (Ващенко, с. 22); *Набури вєрх у стакан / шо аж ч'їриз вєрх потєкло* (Татарбунари) (Бондар, с. 31).

Засвідчено фраземи зі значенням 'поза межі дозволеного, прийнятого': *Іти по'вєр'х'ї* (Старий Вовчинець) (Колеснік_Д, с. 89 ("дозволяти забагато, нахабно поводитися")); *Прєливати си с'а през вєрхи* (Турчин, с. 40 ("переходити всякі межі"))

Із максимальним виявом ознаки 'через край' пов'язане фразеологічне значення 'про стан фізичного чи душевного болю; про готовність заплакати' – черезвєрх політися: *Дав му, аж с'ї через вєрх польльєсло – "набив його або насварив так, що той аж заплакав"* (Нагуевичі) (Франко_П 12, с. 517). У говірках південно-західного наріччя засвідчено низку ФО, утворених за моделлю "на-вєрха / наверхи + плач (сльози, сміх)" 'стан, коли хочеться плакати (сміятися)': *То така вт'їха, що сльози на вєрха – "позір'на вт'їха, сьміх кр'їзь сльози"* (Коломия); *Вже му плач на вєрха; Вже му сльози на вєрха – "близь ко йому до плачу"* (Нагуевичі); *У него і сьміх і плач на вєрха – "про чоловіка склонного з чого будь сміяти ся і зза чого будь плакати"* (за М. Гнідковським) (Франко_П 12, с. 289; 22, с. 551; 31, с. 131); *То така р'їнда <'плакса'>, шо сльози з'авши на вєрх'ї* (Киселів) (БГ_С, с. 455).

Значення, що вказують на міру вияву ознаки ('до межі, краю'; 'понад міру, через край'), слугували основою для творення значень: 'більше, ніж потрібно чи достатньо; забагато', 'більше, ніж належить; додатково', 'більше ніж; понад', наприклад:

• **'більше, ніж потрібно чи достатньо; забагато'**

звєрха <брати>: *"Ну, але я грошей не маю, я мало грошей маю". – "Ну, так як з тебе, то я звєрха ніц не схочу"* (СБ, с. 562; 215 ("більше, ніж потрібно; понад міру"))

звєрх'ом <повертати, наливати>: *Нал'їй по'їно з вєрх'ом вод'ї* (Аркушин_ЗПВ, с. 80 ("дуже багато")); пор.: СУМ 1, с. 334; СУМ₂₀, с. 281 (з вєрхом "набагато

більше")); у пам'ятках: *Дано боудєть м'їроу доброу ... и з(ь) вєр(ь)хомъ шпловитымъ дадоу(т) на лоно ваше* (КІС¹⁶⁻¹⁷); *Давайте и вамъ тыжь дано боудєть м'їроу доброу а польноу... з' вєрхомъ* (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 3, с. 241)

згорі <мати, платити>: *Слухай, мені вєе то набридло, я вєе маю того згори* (Присівці) (ЗА); *Плат'їти згор'ї* (ЛП, с. 325); *Заплат'їти згори* (СБ, с. 217 ("більше, ніж потрібно; понад міру")); пор. у пам'ятках XVI ст.: *г'орі <брати>: Трєт'їй пустъ <'п'їст'> сєсє єсть, котрєє беруть люд'ї гор'ї за якую вину* (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 17, с. 15)

згорю <мати>: *Н'ї' т'раба б'ї'рше г'рош'її – ци'єх, шо йє, м'ї'н'ї з_г'ор'оу с'танє* (Астаф'єва, с. 375); *Я му за тото вєсо з г'орєв заплатив* (СБ, с. 130 (з г'ор'єв "понад норму, більше, ніж треба"))

наповєрх <давати>: *Одно йайцє далам йуй напов'єр'х* (Сабадош, с. 192)

презвєрх <мати>: (Жел. 2, с. 736 ("im Uebermass, im Ueberfluss <у надлишку, у великій кількості>")); *У його вєе й презв'єрх є, а вєє заг'їбає* (за "Основою") (Гр. 3, с. 404 (презв'єрх "через край"))

черезвєрх <бути>: (КГ ("надмірно")); *Аж через вєрх с'ї ллє; Аж через вєрх ідє – "говорять, коли чогось забагато, більше ніж було треба"* (Лолін) (Франко_П 11, с. 148); *Кол'ї в'їдадут р'ад'ї зв'єрхо, та с'а розл'їча. Там дек'ол'ї бер'ут р'ад'їю и черезвєр'х* (Грицак_В, с. 188–189); пор.: літ. *Щоб часом чого через вєрх не переб'єрхати; Вихопилос'я ... через вєрх самолюбствє; Випив дв'ї неповних, а трєт'ю через вєрх* (СУМ₂₀, с. 203 ("надміру, занадто")), а також композит верхстрочно 'понадстроково': *Тої <син> с'лужє / с'тарш'її вєрхстр'ошино / йже кон'чайє* (Умань_Т, с. 218)

• **'більше ніж; понад'**

г'орі <бути>: *А_йже уд двох стр'їжок <'вівця'> г'ор'ї, то йдут у полонину і там р'ад'їють <'забирати в полонині належну бринзу'>* (Марам.) (УГР_Т, с. 221)

звєрху <мати>: *Бик то два р'ок'ї звєрху, а наз'їмок – то до дв'ох р'ок'їю, то молоде* (КСГГ)

згорю <мешкати>: *Він жив тут з горою п'ятнадц'ят' р'ок'їє* (ЛП, с. 212)

повєрх <бути>: *Є тих розмальованих розпов'їдєй про гору св. Юра по вєрх сотні* (ЛП, с. 748)

повєрха <->: (Жел. 2, с. 667 (*по-вєрха* "mehr als <більше як; понад>")); СБ, с. 424 ("звєрх; більше ніж"))

повєрхи <->: (Жел. 2, с. 667 (*по-вєрхи* "mehr als <'тс'>"))

позвєрх <написати>: *Тяжко позвєрх двадц'яти р'оках написати більше і написати л'їпше* (ЛП, с. 620).

Спорадично в пам'ятках української мови XV–XVIII ст., а відтак у працях І. Верхратського засвідчено опозит *ниже* 'менше ніж': *Моч'ї имєт ли ниже що та(к) и добро* (СУМ¹⁴⁻¹⁵ 2, с. 47 ("у кількісному відношенні менше")); *За воловиками смотр'їть, не гуляли б'ї они ниже одиного часа в'є день* (Тимч_ІС, с. 297); *Сирота = "д'їтина н'їже дев'ять р'ок'єв, ц'ї має отц'я, ц'ї н'їт; хот'є бог'атого отц'я, хот'є худ'обного"* (Великі Лучки) (Верхр_Знд, с. 132).

Низка ФО ілюструє значення 'переживати період труднощів, тривалої надмірної скрути', прислівники в яких реалізують значення 'назовні, поза межі', наприклад: *Як' подє чолов'їкови згор'ї, то хот'є двєр'ї в'дтвор'ї* (Гол., с. 508–509 ("погов. о крайнемъ несчасть")); *Шє одн'її б'їд'ї ни позб'їус'ї, ужє приишл'а др'їуга. Так б'їват, к'їмо: "Кол'ї згор'ї, то і двєр'ї отвор'ї"* (Великий Рожин) (КСГГ); *Йак в'їдє почєрез вєр'х б'їд'а, та м'їсай умир'ати* (Росішка) (КСГГ; КГ).

Із-поміж аналізованих прислівників незначну групу формують одиниці, засвідчені з часовим значенням,

пов'язані з "часовою" межею. У говірках південно-західного наріччя засвідчено семантичну опозицію **'наперед, заздалегідь' / 'опісля, відтак, потім'**, яку реалізують прислівники, відповідно, *згори / здолу*.

з гóри <говорити, знати, дякувати, давати, платити>: (Жел. 1, с. 293 ("vogaus, im vogaus <заздалегідь, наперед>"); СБ, с. 217 (згорі "заздалегідь, наперед")); *З гори ти кажу – "говорю тобі наперед, а priori"* (Львів) (Франко_П 12, с. 413); *Нарешті рішає тут і "дам" депутата, що з гори прорікає чи дасть 9, 10, 11 чи 12 разів більше бриндзі* (Шух. 2, с. 197); *В деяких селах, на пр. в Космачі закупають брата церковні усю "коляду", платять з гори умовлену квоту до скарбони церковної і, дібравши собі людей, ідуть на свою руку з колядою* (Шух. 4, с. 17); *Гроші ў него то мур, з гори мет ми вплачувати лифу у акурат за два роки зверне ўсі гроші* (Гк, с. 210); *Умова того змісту, що та сторона, котра відступає односторонне від женитьби (від "згоди"), має заплатити другій стороні, що хоче додержати згоду, якусь згори означену грошеву суму* (Старосамб.) (Макс_ЗП, с. 59); *Згори щиро дякую; Я згори знаю, що з цієї муки хліба не буде* (Зелена Н) (КСГГ); *Книжки, про котрих висилку Ви говорите, ще не прийшли, та я з гори дякую Вам за них; Я згори бачу, що то за штучка та Твоя колежанка; Їдеш кудись? – спитала отак собі, хоч згори знала, що нікуди не їде; І ніби хоче цим сказати, що справа фортепія ну вже згори відкинена, пересуджена, недійсна* (ЛЛ, с. 212, 325, 334, 582); *Згори гроші дає* (Кам'ян.п.) (Гр. 2, с. 140 ("впередь")); *За це пиво й за цю папіроску заплатив згори. Гібель інакше не хотів дати* (ЛЛ, с. 325); *Ну, та яке ж ділоstaatь <'стан справ'> у вашого діла з куплею землі у казні? – Та яка ж там ділоstaatь? заплатимо згори (усі) гроші селом, то й буде наша земля* (Вовч.п.) (Яв., с. 190 (значення "усі", очевидно, наведено помилково))

здолу <платити>: *З долу заплатити* (Нагуєвич) (Он. 1, с. 220); М. Онишкевич, фіксує цей вираз за "Галицько-руськими народними приповідками", цілком слушно пропонує значення "заплатити після виконання роботи" (Он. 1, с. 220), незважаючи на коментар І. Франка – "жартливо: покарали його, надавали бучків на долішню часть тіла" (Франко 22, с. 570).

Задокументована в пам'ятці XVII ст. цитата фіксує опозицію прислівників *горей / ніж <штурмувати>*, вжитих зі значеннями **'насамперед, передусім' / 'потім, відтак'**: *Вшакъ видимъ, яко еє прагнете: ижъ горей на своихъ (власныхъ <'одновірець'>) а ніжъ на геретиковъ штурмуєте, бо насъ ани до справы, ани до розмовы зъ собою припустити не хоче!* (Володимир-Волинський) (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 4, с. 99).

"Лексикон львівський" фіксує ФО *на центиметри згорі вимірене* 'попередньо обдумане до найменшої дрібниці': *Коли між питаннями й відповідями паде підступне, на центиметри згори вимірене питання: "А ти... ти... йшла сама тоді, як... тобі Данко кланявся?"* (ЛЛ, с. 325).

Зі значенням **'чубок, гірка'** (1.2.1) засвідчено базові слова *верх, гора* в таких контекстах, на підставі яких можемо диференціювати прийменниково-іменникові конструкції та прислівники *зверхом, згорою* (з огляду на досить дискусійну проблему взаємодії мовних одиниць на семантичному і граматичному рівнях (детально див.: [5, с. 226]), пор.: *На Свѣтвечір зрїжут верх ис соли (из гурмана)* (Черник) (Онищук_НК, с. 50; ГС, с. 561); *Если сварившаяся кутья (подъ праздниги Рождества Христова) выйдеть съ верхомъ, то будетъ урожай* (Харків) (Яв., с. 72); *Ді́йк'и́ горш'чок 'каш'і́ вар'ат та'к'і́ / 'гарн'и́*

горш'чок / 'каша там у́же аж ў_верх пшо'н'ана / с та'к'ім кра'с'і'в'и́м вер'хом (ГЧЗ_Т, с. 342); *Вершна миска – то така з горов, вже за богато* (СБ, с. 54) та ін.

Реалізовано в говірках семантичну опозицію **'додаток, надбавка, надвишок' / 'знижка'** (1.2.2). У бойківських говірках Юрій Кміт занотував спорадично слово *зверх*, значення якого окреслив як "додаток, причиною" (Кміт_С, с. 90; Он. 1, с. 299 (за Ю. Кмітом)), натомість значення "низу" – 'знижка' – активно функціює і в говірках, і в літературній мові: *знижка: Хоч вони мають на підсєт процентів знижку на газ* (СБ²); *Найперше домовилися, що газета "Діло" дасть нам 75% знижки від оголошень* (ЛЛ, с. 360–361); *Сеелянин приходить до пана й <просить> зробити йому знижку, віддати землю дешевше* (Яв., с. 308; пор. СУМ 3, с. 230; СУМ²⁰, с. 1012) та ін.; *Зни́зок 'тс'* (Кміт_С, с. 96; Он. 1, с. 316).

Висновки. Концепти *ВЕРХ / НИЗ*, виражаючи значення протилежності, здебільшого зберігають тотожність семантичної організації, проте аналізована СГ репрезентує переважно "верхній" полюс опозиції, що виразно ілюструє синопсис. Спорадична репрезентація "низу" демонструє унікальні приклади діалектного мовлення, а саме: *дослòду <випити> 'до дна; нічого не залишаючи'* (як опозиція до 'по вінця' <налити>), *пони́ж'ити 'наповнити, налити менше, ніж належить', збòлу <заплатити> 'опісля виконання робіт <заплатити>'*.

Назви СГ міри вказують на ступінь реалізації дії за допомогою межі, яка є обов'язковою для конкретної ситуації, фіксуючи досягнення межі об'єкта внаслідок його наповнення та відповідно до міри вияву ознаки. Це дало змогу виокремити дві СГП відповідно до міри наповнення – 'ущерть; по вінця (до межі)' та 'із надлишком (поза межу)', водночас назви диференційовано відповідно до об'єкта "вимірювання" – сипкі речовини, що можна насипати "гіркою", чубком, і рідкі, які в надмірній кількості вилиються через край посудини. Виявлено також переносні значення 'повністю, цілком', 'забагато, більше ніж достатньо', 'наперед, авансом' та ін.

Дослідження дало змогу не лише виявити різні семантичні нюанси та сенси, які вкладають у форму діалектності (а часом і українці давніх епох), окреслити семантичні трансформації, а й продемонструвати унікальність діалектного мовлення.

Список використаної літератури

- Грещук В. Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови / В. Грещук, Вал. Грещук // Полонина. Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2018. – С. 28–38.
- Іващенко В. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики / В. Іващенко // Лексикографічний бюлетень. – 2006. – Вип. 14. – С. 148–162.
- Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект / О. П. Левченко. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2005.
- Полюга Л. Абстрактні слова в українських історичних словниках / Л. Полюга // Волинь – Житомирщина. – 2003. – №10. – С. 103–107.
- Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ / НИЗ* / Т. Ястремська. – Л., 2021. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=695>
- Heidegger M. Die Zeit des Weltbildes. Heidegger M. Holzwege. – Frankfurt am Main, 1950. – P. 75–96.
- Weisgerber L. Die Leistung der Mundart im Sprachganzen. – Münster, 1956.

References

- Greshchuk V., Greshchuk Val. (2018). Movna kartyna svitu hutsuliv kriz pryzmu khudozhnoi movy [The linguistic worldview of Hutsuls through the prism of artistic language]. *Polonyna. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*, pp. 28–38. (In Ukr.).
- Ivashchenko, V. (2006). Materialy do slovnyka-minimumu osnovnykh terminoponiat kontseptualnoi semantyki [Materials for the dictionary-minimum basic terminoponiat conceptual semantics], *Leksykhografichnyi biuleten*, 14, pp. 148–162. (In Ukr.).

3. Levchenko, O. P. (2005). Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguistic and cultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU. (In Ukr.).

4. Poliuha, L. (2003). Abstraktni slova v ukrainskykh istorychnykh slovnykakh [Abstract words in Ukrainian historical dictionaries], *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 10, pp. 103–107. (In Ukr.).

5. Yastremska, T. (2021). Modeliuvannia ukrainskoho dialektnoho prostoru: kontsepty VERKH / NYZ [Modelling of the Ukrainian dialectal space: concepts TOP / BOTTOM]. Lviv. (In Ukr.).

6. Heidegger, M. (1950). Die Zeit des Weltbildes. Heidegger M. Holzwege. Frankfurt am Main, pp. 75–96.

7. Weisgerber, L. (1956). Die Leistung der Mundart im Sprachganzen. Münster.

Надійшла до редколегії 30.04.22

Tetiana Yastremska, Doctor of Philology, Senior Researcher

ORCID: 0000-0001-9619-7730

e-mail: tetyana.yastremska@gmail.com

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine

DIALECT PICTURE OF THE WORLD: INTERPRETATION OF MEASURE AND DEGREE

The fragment of the dialectical worldview of Ukrainians (represented in the semantic opposition TOP / BOTTOM) was presented by using the onomasiological approach to the description of derivatives. The lexical and semantic features of one of the semantic subfield – the names of measure and degree, which are included in the semantic field "Abstract categories", were analyzed. Structural-semantic units were investigated on the basis of the nominative field of the concepts – base words верх, зора ("top"); низ, дін, під ("bottom") and their derivatives. The object was systematically presented on the supra-dialectal level, the features of the representation of different dialects of the Ukrainian language were found and the spatial variation was outlined. The thesis offers "superspatial" invariant model, as well as a "timeless" model for the reproducing the typology of semantic and structural changes. Accentuated on the importance of dialect material studying, since it is what helps to restore the fragments of linguistic worldview, not verbalized in the literary language or the ancient writings of a culture. The members of different ethnic groups have been modelling their linguistic worldviews for years and decades based on their way of cognition, representing environmental features, everyday life, traditions by using tools of their mother tongue, that is dialect. Lexical-semantic modelling is important not only for the analysis of the derivational and semantic processes but also for the representation of the cognitive space, the result of which is the modelling of the dialectical worldview. The problem of syncretism of parts of speech on the basis of adverbs and the preposition-noun constructions as (з)верхом, (без)верх, (з)зорою, (з)зору has been updated (this is evidence of complexity and incompleteness of the adverbialization process). A lexicon of the different parts of speech was presented systematically, phonetic and grammar dialectal features were fixed, and the models of the structural-semantic attitudes were outlined. Graphic presentation by using schemas and tables – modelling of the synopsis – was used for the systematization and illustrating of the semantic material.

Keywords: dialects of the Ukrainian language, dialectal worldview, concept, TOP / BOTTOM, semantics, semantic field, modelling.